Dialogisch werken in de grensstreek

Humanistisch Geestelijk Werk in de vreemdelingenbewaring

Marjo van Bergen

Across the lines
Who would dare to go
Under the bridge
Over the tracks
That separates whites from blacks
Tracy Chapman

Humanistisch geestelijk werk in de vreemdelingenbewaring is je ophouden in de grensstreek, waar wat 'eigen' is en wat 'anders' is elkaar raken. Verschillen, soms oppervlakkig, soms tot op het bot. Verschillen, die bovendien problematisch zijn. In deze explosieve situatie krijgt uitsluiting vorm en worden mensenlevens beschadigd.
Humanistisch geestelijk werkers creëren hier, door steeds weer de dialoog aan te gaan, de voorwaarden om desalniettemin met elkaar die grensstreek te betreden. De humanist wordt gezien als gesprekspartner die deskundigheid op niveau van levensbeschouwing en zingeving combineert met de nodige distantie ten opzichte van de traditionele godsdiensten. Dat maakt hem tot een voor velen acceptabele gids bij het betreden van de grensstreek.

Als er één context is waarin de multiculturalisering van onze samenleving tastbaar aanwezig is, dan is het wel de vreemdelingenbewaring. Hier worden mensen gedetineerd die in Nederland aangetroffen zijn zonder geldige verblijfspapieren, terwijl er gewerkt wordt aan hun uitzetting. Daadwerkelijke uitzetting lukt in ongeveer 30% van de gevallen.[1] De overige 70% belandt opnieuw in de illegaliteit. Vaak leidt dit tot herhaalde detenties. De detentie kan tot langer dan een jaar duren. De detentie is behalve een beleidsmaatregel ook een boodschap: 'we willen jullie hier niet'. Vreemdelingenbewaring gaat om uitsluiting: deze illegale vreemdelingen worden uitgesloten uit onze samenleving. Het aantal vreemdelingencellen kent een explosieve groei: van 1909 plaatsen in 2003 tot 3807 plaatsen in 2007.[1] Op dit moment is ongeveer één op de zes cellen een vreemdelingencel.
De diversiteit onder gedetineerden is groot. Het gaat voornamelijk om jonge mannen, naast vrouwen, jongeren en ouderen. Zij komen uit veel verschillende landen en hebben een verleden als asielzoeker, arbeidsmigrant of gezinshereniger. Het gaat om mensen zonder en met criminele antecedenten. Multiculturaliteit of multireligiositeit is daarmee een belangrijk thema. In de beleving van de gedetineerden is het bovendien gekoppeld aan uitsluiting. Zij

MJE van Bergen | 72219 | 20251009

worden uitgesloten en zelfs gedetineerd zonder strafbaar feit te hebben begaan, omdat ze 'anders' zijn, zo is hun conclusie. Verschillen zijn in deze context omgeven met woede, spanning en gevoelens van discriminatie, achterstelling en onrecht. Er zijn regelmatig explosies van conflicten en geweld, tegen de Nederlandse medewerkers, maar ook onderling. Mensen zitten op elkaar gepakt, terwijl onzekerheid en spanning over de eigen toekomst hoogtij vieren. De context lijkt te vragen om polarisatie tussen 'wij' en 'zij', waarbij 'wij' altijd de goeden zijn, en 'zij' de slechten, de uitsluiters, degenen die voorgetrokken worden, of die 'ons' proberen te benadelen.
In die context werkt een aantal Humanistisch Geestelijk Verzorgers (HGV-ers). De gespannen multiculturele context speelt vanzelfsprekend een grote rol in het werk. In dit artikel wil ik inzicht geven in onze dagelijkse praktijk, en de reflecties die dat oproept. Daarbij zal ik met name focussen op levensbeschouwelijke verschillen.

Levensbeschouwelijke diversiteit

Binnen de justitiële inrichtingen werken geestelijk verzorgers van diverse denominaties. Gedetineerden kiezen zelf met welke geestelijk verzorger ze contact willen hebben. De vooronderstelling is dat ieder voor de geestelijk verzorger van de eigen traditie zal kiezen. Dat zou betekenen dat bij de humanist vooral mensen met een humanistische, atheïstische of ongearticuleerde levensovertuiging terecht zouden komen.
Toen HGV-ers in de vreemdelingenbewaring aan de slag gingen, werd dat door verschillende betrokkenen met enige scepsis tegemoet gezien. Juist deze groep mensen kent toch helemaal geen humanistische levensbeschouwelijke traditie? Het gaat toch om mensen uit landen waar de traditionele godsdiensten nog sterk aanwezig zijn? Daar kan geen vraag naar humanistisch geestelijk werk zijn, zo was de gedachtegang. In de praktijk blijkt dit een onterechte stereotypering. Het betreft hier een zeer divers samengestelde groep mensen, wat zich mede weerspiegelt in hun levensbeschouwing.
Ten eerste verschillen zij in hun migratiegeschiedenis. Sommigen zijn al lang geleden vertrokken uit hun geboorteland, soms al decennia terug, of zijn zelfs in Nederland geboren. Anderen zijn net aangekomen. Nederland kan het eerste land zijn waar zij aankomen, velen hebben echter een lange zwerftocht achter de rug, waarbij zij in verschillende landen verbleven.
Vrij algemeen is dat de situatie in het land van herkomst niet rooskleurig was. Armoede, maar ook politieke of culturele onvrijheid, knellende traditionele familiebanden, sluimerende conflicten, geweld, vetes, oorlog, of te weinig ruimte om persoonlijke ambities te kunnen verwerkelijken spelen een rol.
Sommigen hebben hier lang legaal verbleven en gewerkt, hebben een Nederlandse partner en vriendenkring. Zij zijn stevig vergroeid met de Nederlandse samenleving.

> Hij is gelovig opgevoed, John. Maar dat is lang geleden, een half leven lang. Hij loopt tegen de 50. Hij is als jong volwassene naar Nederland gekomen, en leerde daar een vrouw kennen. De liefde van zijn leven. Hij is haar dankbaar, al heeft ze hem uiteindelijk verlaten toen bleek dat hij illegaal zou blijven. Hij kan nooit meer terug, zegt hij. Zijn jeugdherinneringen uit zijn land van herkomst vertellen hem dat hij daar nooit een vrouw zal kunnen vinden waarmee hij seksualiteit kan beleven zoals hij dat hier geleerd heeft, zo vrij, zoveel mogelijkheden. Zijn migratie heeft hem bevrijd. Geloof is iets dat heel ver van zijn dagelijks leven af is komen te staan, hoewel hij zichzelf nog steeds Christen noemt.

Natuurlijk zijn veel vreemdelingen nog sterk verbonden met de levensbeschouwing van het land van herkomst, zoals het hierboven beschreven stereotype. Sommigen hebben zich in Nederland bij hun hierboven levensbeschouwelijke gemeenschap aan kunnen sluiten. Zij komen over het algemeen bij de confessionele geestelijk verzorgers terecht. Anderen waren echter ook in het land van herkomst al niet zo

MJE van Bergen | 72219 | 20251009

stevig levensbeschouwelijk geworteld. Ik hoor bijvoorbeeld veel verhalen van mensen wiens ouders tot verschillende religieuze tradities behoorden.

Joey heeft een islamitische vader en een christelijke moeder. Met hen bezocht hij af en toe de kerk en de moskee. Er waren spanningen tussen de beide helften van de familie. Hij hoorde eigenlijk nergens bij. Al jong vertrok hij naar Europa. Hij weet wel wat van beide tradities, maar kent geen van beide echt. Hij realiseert zich dat nu extra, in vreemdelingenbewaring, waar hij regelmatig mensen hoort getuigen van hun levensbeschouwing. Hij vertelt me dat hij toen hij in Europa aankwam, een tijd lang aan karate heeft gedaan. Zo heeft hij kennisgemaakt met het Boeddhisme. Dat heeft hem ook beïnvloed. Nu hij vastzit, en een luisterend oor zoekt, wendt hij zich tot mij. De humanist. Waarom? Omdat hij gewend is op zijn eigen autoriteit af te gaan, in dat zoekproces dat leven heet, daarbij vrijelijk puttend uit de verschillende tradities.

Bovenstaand voorbeeld laat zien, dat een gemengde levensbeschouwelijke achtergrond een rol kan spelen in de beslissing om te migreren. De band met de gemeenschap is met veel spanning omgeven. Vertrekken naar een gebied met meer levensbeschouwelijke vrijheid is een aantrekkelijke optie.
Daarnaast laat dit voorbeeld zien dat de vreemdelingenbewaring zelf, door de confrontatie met levensbeschouwelijke diversiteit, een impuls kan zijn om de eigen levensbeschouwing opnieuw te articuleren.
Volgend voorbeeld laat zien dat een knellende levensbeschouwelijke traditie een andere factor is die kan bijdragen aan de beslissing om te migreren.

Fatima komt uit Iran. Ze is een hoog opgeleide professional, maar het is zo moeilijk om haar beroep uit te oefenen, daar. Na de dood van haar man wordt ze aanhoudend lastig gevallen door een man uit zijn familie, die haar wil dwingen met hem te trouwen. Hij dreigt haar te verkrachten. Hij zal daarmee wegkomen, dat weet ze, en het zal er op uit draaien dat ze zijn vrouw zal moeten worden. Ze moet er niet aan denken. Ze wist Iran te ontsnappen, maar moest haar bejaarde moeder, die ze thuis verzorgde, achterlaten.
Behalve dat ze zich ernstig zorgen maakt over haar eigen toekomst en over haar moeder, is ze ook geschokt over hoe vrouwen zich in Europa gedragen. Zo volkomen normloos. Zo zou ze ook niet kunnen leven. Maar hoe dan wel? Ze wil absoluut geen contact met de imam, hoewel ze nog steeds haar hoop in handen van Allah legt. Voor imams is ze nu juist gevlucht, daar heeft ze niets van te verwachten. De humanist kan ze misschien wel vertrouwen, al was het alleen maar om iets van de chaos in haar gedachten en gevoelens te delen?

Deze vrouw twijfelt enorm aan de waarde van haar traditie, maar ook aan de waarde van vrijheid. Ze omarmt de gevonden westerse vrijheid niet zonder slag of stoot. Sommige mensen doen dat wel, ze storten zich vol overgave in de cultuur van het nieuwe land, en willen daarbij ook de eigen levensbeschouwing aanpassen aan die van het land van aankomst. Ze fabriceren voor zichzelf een nieuwe mix, waarbij elementen uit de eigen traditie en dat wat ze onderweg aantreffen gecombineerd worden.

Khalid, een Marokkaan van rond de 30. Hij is op jonge leeftijd naar Nederland gekomen, samen met zijn moeder en zussen zijn vader achterna. Hij spreekt foutloos Nederlands, heeft zijn middelbare schooldiploma en een half voltooide beroepsopleiding. In de chaotische periode toen zijn vader terminaal ziek werd ging het fout met zijn studie en met zijn papieren. Sinds die tijd probeert hij zijn verblijf opnieuw te regelen. Hij is de enige van zijn familie die geen legale status heeft.
Op vrijdag gaat hij naar de islamitische gebedsbijeenkomst en hij vast tijdens de ramadan. Maar op maandag zit hij bij mij in de gespreksgroep, en als het erop aankomt en hij niet meer weet hoe het toch verder moet

MJE van Bergen | 72219 | 20251009

met hem, wil hij met mij praten. Op een gegeven moment wordt hij inderdaad uitgezet. In een afrondend gesprek vraag ik hem naar zijn terugblik op ons contact. Het was zo heerlijk om gewoon contact van mens tot mens te hebben, vertelt hij. Hij lacht even, 'Ja, je bent toch de humanist?', voegt hij eraan toe.

Het contact met mensen met een andere levensbeschouwing, dat gepaard gaat met migratieprocessen, levert voor velen nieuwe, deels aantrekkelijke, deels onzekere perspectieven op. Vragen kunnen in elk geval niet meer op de traditionele manier beantwoord worden. Dat kan reden zijn om niet bij de gezaghebbende vertegenwoordiger van je eerdere traditie te rade te gaan, maar bij iemand anders.

Hij is een jonge vent, Eduardo, een overtuigd Christen. Ik ken hem wel, soms verschijnt hij in mijn gespreksgroep. Maar zijn echte gesprekspartner is toch de pastor. Op een gegeven moment roept hij me, als ik op de afdeling ben. Hij wil even met me praten, hij zit ergens mee. In de privacy van zijn cel vertelt hij me in bedekte termen over die Hollandse vrouw, die hem wel eens opzoekt. Ze geeft hem hoop, alsof hij er echt toe doet, alsof zij van hem zou kunnen houden, dat er misschien dan toch toekomst is. Hij vertelt me in bedekte termen dat hij zo van haar droomt, en zich dan moet wassen als hij wakker wordt. Wat moet hij daar nu toch van denken? Is er iets mis met hem? Zou het de duivel kunnen zijn die bezit van hem neemt? Nee, dit durft hij echt niet met de pastor te bespreken. Gelukkig kan het wel met mij.

Echte atheïsten tenslotte kom ik sporadisch tegen. Vaak zijn ze eerste generatie atheïst, uit gelovige families.

Als Alioun bij ons geboren zou zijn, zou hij backpacker geworden zijn. Hij doet losse ICT-klussen. Hij kan overal werken waar hij een internetaansluiting heeft en stroom voor zijn laptop. Maar hij kan niet overal naar toe. Met zijn nationaliteit zijn visa lastig te krijgen. Dus hij loopt steeds vast op zijn zwerftochten, daar waar veel migranten uit arme landen stranden. Daar waar de rijkere jongeren zijn, daar komt hij niet in. Toch blijft hij het proberen. Het contact met zijn ouders is verbroken. Ze konden zijn hang naar vrijheid en reizen niet waarderen.
Hij meldt zich bij mij omdat hij de enige atheïst is op de afdeling. Al die religieuze onzin is allemaal humbug, zegt hij, hij wil er niets mee te maken hebben. Maar hij vindt het wel leuk om te discussiëren, en soms vraagt hij zich wel eens af hoe het zit met goed en kwaad, en wat hij eigenlijk wil met zijn leven. Op die momenten van twijfel zoekt hij het gesprek.

Kortom, de groep mensen die in de vreemdelingenbewaring een beroep op mij doet kent een enorme, mede levensbeschouwelijke, diversiteit. Eigenlijk laat deze bonte verzameling cliënten twee vormen van diversiteit zien: hun onderlinge diversiteit, in afkomst, migratiegeschiedenis, leeftijd en gender. Daarnaast is er nog een interne vorm van diversiteit, elementen van sociaal-culturele en levensbeschouwelijke tradities die ieder van hen binnen zichzelf herbergt.
Wat ze met elkaar delen is dat ze de vrijheid nemen of zoeken om op eigen kompas met hun levensvragen in de weer te zijn. Humanistische principes als autonomie of zelfbeschikking zijn hen niet vreemd. Dat wordt echter veelvuldig gecombineerd met theïstische geloofselementen of een godsdienstige identiteit. Ze voelen zich echter niet meer helemaal thuis bij hun oude levensbeschouwing, ze vertrouwen niet (meer) voor 100% op de autoriteit van de imam of de pastor bij hun actuele vraagstukken en zoeken een gesprekspartner die wat verder afstaat van de traditie waarin ze grootgebracht zijn, een vorm van deskundige maar betrokken distantie, op het niveau van zingeving en levensvragen. Ze brengen de openheid op om voorbij hun eigen levensbeschouwing te kijken. Het zijn zelfstandige zoekers, nieuwsgierige mensen. Mens-tot-mens-contact en gelijkwaardigheid spreekt hen aan.

MJE van Bergen | 72219 | 20251009

Consequenties voor humanistisch geestelijk werk

Wat betekent dit nu voor het humanistisch geestelijk werk met deze mensen? In het werk zullen deze verschillen een rol moeten spelen, dat is duidelijk. Maar welke rol?
Gaby Jacobs is een van de weinige auteurs over het humanistisch geestelijk werk die expliciet aandacht besteed heeft aan dit vraagstuk.
Zij werkt een visie op humanistisch geestelijk werk uit, die gebaseerd is op het postmoderne diversiteitsdenken. Diversiteit tussen HGV-er en cliënt is in haar ogen een gegeven. Mensen verschillen. De vraag is hoe op een goede manier met die diversiteit te werken, zo, dat je mensen ondersteunt bij het zelf vormgeven van de manier waarop ze naar hun leven kijken, er over nadenken, en er sturing aan geven. Daarbij gaat Jacobs er van uit dat dit een machtsgeladen proces is. Ze koppelt macht onder andere aan taal en aan de concepten die de basis vormen van ons taalgebruik. Door taal te gebruiken, te spreken, kneed je als het ware eigenmachtig nieuwe inzichten, nieuwe zin en nieuwe richtlijnen voor je eigen leven. Daarbij maak je natuurlijk gebruik van dat wat er al is, van de machtige sporen die cultuur, systemen, tradities, instituties achtergelaten hebben in de taal die je hanteert. De beschikbare taal bepaalt en beperkt dus ook je eigenmachtige spreken. In die termen bekijkt zij geestelijke verzorging. Zij stelt dat cliënten meer mogelijkheden krijgen om vorm te geven aan hun eigen leven, wanneer ze een diverser pakket aan elementen hebben waaruit ze kunnen kiezen. In het contact met de Geestelijk Verzorger is het van belang de hoeveelheid concepten, inzichten, bronnen en andere elementen waarvan de ander zich kan bedienen bij het samenstellen van een eigen perspectief op de wereld, een eigen zingevingskader, te vergroten.

Jacobs' werk sluit goed aan bij de verhalen van mijn cliënten in de vreemdelingenbewaring. Ik zie ze zoeken, naar nieuwe combinaties, die hen kunnen helpen zich te handhaven in een wereld waarin oude verhalen niet meer passen. Voor mij als HGV-er betekent het dat ik nooit één (mijn) kader als waar en samenhangend neer mag zetten, maar de cliënt wel inzicht geef in mijn eigen levensbeschouwelijke bronnen en perspectieven. Dat vergt wel uiterste behoedzaamheid. Ik ben immers ook partij in deze context, ik kan mijn cliënt ook beperken door de manier waarop ik mijn aanbod of uitnodiging vorm geef.
Humanistische geestelijke verzorging is in deze opvatting een dialogische situatie, waarin allerlei levensbeschouwelijke elementen, inclusief die van de HGV-er zelf, onderzocht kunnen worden.
Een aantal elementen uit het humanisme komt terug in een dergelijke werkwijze: het in vrijheid onderzoeken en zelfstandig articuleren van een persoonlijke levenshouding en -beschouwing, het ultieme respect voor de autonomie en zelfbeschikking van de ander, de gelijkwaardigheid in onderling contact, en de dialoog als werkvorm.
Tegelijkertijd blijft er een spanningsveld aanwezig omdat de ander desalniettemin als 'vreemd' ervaren wordt. Voor mij ligt dit bijvoorbeeld bij een cliënt met een expliciet verticaal godsgeloof, of met de drang mij te willen overtuigen van het eigen geloof. Er is een grens waar de ander 'anders' blijft, en die grens is waarneembaar in het contact. Het is gemakkelijk om hier stil te houden, de ander de ander te laten, en onder het mom van respect geen moeite meer te doen elkaar te bereiken. Dat is in mijn ogen echter geen respect, maar een vorm van onverschillig relativisme: 'Hier haak ik af, als je dat zo nodig wil geloven, moet je dat maar doen'. Een dergelijke houding maakt het verschil hanteerbaar en vermindert de spanning. Als geestelijk verzorger mag ik me nooit overgeven aan een dergelijk onverschillig relativisme. Dat betekent dat ik de dialoog ook daar door probeer te voeren waar het verschil overduidelijk aanwezig is. De consequentie daarvan is dat ik mijn eigen betekenissen en overtuigingen inbreng, en ter discussie durf te stellen. Uiteindelijk gaat het om de bereidheid zelf te veranderen in het contact, me buiten de gebaande paden van mijn eigen geformaliseerde levensbeschouwing te durven begeven.

MJE van Bergen | 72219 | 20251009

Humanistische praktijk in multiculturele context

Hoe ziet dat er in de praktijk uit? Ik geef u een paar voorbeelden van het uitwisselen van levensbeschouwelijke perspectieven, het overschrijden van de grens van de vreemdheid, en het uithouden van de spanning die daarmee gepaard gaat.

Karim heeft me gevraagd hem te helpen met een brief aan de koningin, over zijn situatie hier. Hij is van mijn leeftijd, een uitgeprocedeerde asielzoeker, uit een van de streng islamitische staten. Het regime daar en zijn onvermogen zich daaraan te conformeren waren aanleiding om te vluchten. Hij is al een flinke tijd in Nederland. Een aimabele man. Hij laat me de concept-brief zien. Daarin wisselt hij qua toon tussen beleefde, redelijke analyses en emotionele getuigenissen. Die laatste maken me alert. Ze gaan over wraak, moord en zelfdoding, en spreken van opperste twijfel aan de zin van zijn eigen leven. We gaan met elkaar aan het werk, hij herschrijft de brief, ik adviseer en geef feedback. Tijdens die sessies praten we ook over de wanhoop, de woede en de uitzichtloosheid die uit zijn brief spreken. Hij haalt regelmatig zijn geloof aan. Ik reageer dan tamelijk neutraal, bevestig het belang ervan voor hem, maar laat me er zelf niet over uit. Na een aantal gesprekken is dat voor hem aanleiding om mij te vragen wat humanisme nu eigenlijk inhoudt. Dat vormt de opmaat tot een prachtig gesprek. Ik vertel iets over humanisme, over hoe ik daar persoonlijk in sta. Hij is nieuwsgierig naar het humanistische standpunt over geloof in god. Ik vertel hem iets over de humanistische beweging, over vrijdenkers, atheïsten, agnosten en religieus humanisten, over de debatten van de laatste jaren. We herkennen beiden uit onze eigen tradities de beperktheid van vastgelegde levensbeschouwelijke kaders, de strijd die dat op kan leveren. Dan schakelen we over op de inspiratie, die de onderstroom van zo'n levensbeschouwing vormt. Hij vertelt iets over hoe dat voor hem is, waar en wanneer hij zich geïnspireerd voelt, in het dagelijks leven. Hij komt met hele concrete voorbeelden, in contact tussen mensen. Ik kom ook over de brug. We herkennen elkaars voorbeelden. Wat eigenlijk vanaf het begin duidelijk was, intuïtief wellicht, is nu gearticuleerd: er is een gemeenschappelijke basis die ons bindt, ondanks onze verschillen.

Deze man is heel extravert, zijn ogen stralen en hij heeft een onmogelijke hoeveelheid lachrimpeltjes. 'Zo, de humanist, dan ben je atheïst toch? Dus jij gelooft dat we van de apen afstammen? Dat onze vaders apen waren? Ja toch?'. Hij wil graag met me praten. Hij houdt van filosofie! We voeren tijdens zijn detentie een serie gesprekken over Darwin, over de schepping, over atheïsme en agnosticisme. Soms gaan we diep, soms wisselen we alleen maar een korte plagerige confrontatie uit. Hij geniet ervan, en ik ook!

In deze twee voorbeelden zie je hoe het verschil tussen mij en mijn cliënt vragen op kan roepen. Ik laat het initiatief bij mijn gesprekspartner, maar kom wel tegemoet aan zijn vraag. De vragen werken prikkelend, uitnodigend, verdiepend, en voor ons beiden ook bevestigend in ons eigen gedachtegoed. Het verschil blijft recht overeind, maar wordt genuanceerd. De uitwisseling over verschillen leidt tot een verdieping van het contact. Menselijke verbondenheid wordt voelbaar.
Het gaat niet altijd zo. Soms leidt een confrontatie met zo'n verschil ook gewoon tot spanning en verwarring.

Ik ben laat vandaag, de laatste geestelijk verzorger die het pand verlaat. Bij de deur vraagt de portier me of ik nog tijd heb om even bij meneer Wilson langs te gaan? Hij is vreselijk bang, omdat er vier geesten in zijn cel zitten, 3 Turkse en 1 Nederlandse.
Meneer Wilson is christelijk, maar is ook wel eens in mijn gespreksgroep verschenen. Natuurlijk ga ik even naar hem toe. Maar wat moet ik doen, vraag ik me af? Geesten… Ver van het humanistisch gedachtegoed verwij-

MJE van Bergen | 72219 | 20251009

derd! Ik heb de imam wel eens een demon zien uitdrijven, maar zelf waag ik me daar niet aan. Als humanist verwijs je bij zoiets naar de psycholoog, dat zijn illusies die ontspruiten aan een gekweld brein. Maar deze man heeft er wel last van, en voor hem is het echt. Hoe kan ik bijstand verlenen? Ik haal 4 elektrische waxinelichtjes op, en ga naar de cel. Alle deuren zijn al dicht, dus het moet door het luikje. Hij komt met zijn gezicht voor het luikje en vertelt, over de geesten, waar ze zijn, in de badkamer, en hoe bang hij is. Ik luister, vraag een beetje door, laat hem het verhaal vertellen. Hij is onrustig, in paniek, beweegt weg van de deur en er weer naar toe. Op de achtergrond is zijn celmaat aanwezig. Met zijn tweeën in zo'n benauwde cel, van 5 uur 's middags tot 8 uur 's ochtends, en dan nog met 4 geesten erbij... Ik probeer het me voor te stellen. Ik roep hem: 'Kom eens hier, kijk me eens aan?'. Als ik contact voel, vraag ik hem waar geesten bang voor zijn. Hij vertelt hoe bang hij zelf is voor geesten. Ik vraag het nog eens: 'Maar waar zijn die geesten dan bang voor? Ze komen toch als het donker is, hè, niet overdag toch?'. Nee, inderdaad, als het donker is. Nu geef ik hem de 4 waxinelichtjes, één voor elke geest, laat zien hoe ze aan en uit moeten, en geef instructie om ze aan te doen als hij gaat slapen. Dan steek ik mijn hand door het luikje. Ik roep hem opnieuw, maak contact, hij kijkt mij aan en pakt mijn hand. Ik zeg: 'Er is nog iets anders, waar geesten bang voor zijn. Weet je wat dat is? Dat is moed'. Ik knijp steviger in zijn hand, terwijl we elkaar aan blijven kijken. 'Kan je dit voelen? Dat is moed. Jij hebt het ook, dat kan ik voelen! Voel het maar…' Hij knijpt in mijn hand, we staan oog-in-oog. Dan neem ik afscheid en wens hem en zijn celmaat heel veel sterkte en moed voor de nacht.

De volgende ochtend krijg ik complimenten van de portier. Ik ben een echte 'ghostbuster', zegt ze, meneer is de hele verdere nacht rustig geweest. Ik voel me verward. In wat voor praktijk ben ik nu weer terecht gekomen?

Voor hem zijn de geesten echt, voor mij echt niet. Veel van de bewakers geloven overigens ook dat er geesten rondwaren in het centrum. Ze vertellen elkaar verhalen over wat ze 's nachts waarnemen. In dit door hen en deze man gedeelde geloofssysteem voel ik me nu ingelijfd, door mijn actie en door hoe daar betekenis aan gegeven wordt. In de dagen na dit incident heb ik het gevoel dat ik mezelf daar weer uit los moet maken, onder andere door er met een paar collega's over te spreken en mijn eigen positie ten opzichte van die geesten en mijn handelen nogmaals te expliciteren. Dat helpt tegen de verwarring.

Wat het me leert is dat je niet zomaar de grens naar het vreemde kunt oversteken. Dat moet behoedzaam, in dialoog en in contact gebeuren. In mijn voorbeeld was de context daar niet naar. Er was sprake van een crisissituatie en een echte dialoog kon niet ontstaan.

Dit zijn allemaal voorbeelden van individueel contact, tussen HGV-er en cliënt. Voor mijn cliënten zijn dat maar beperkte rustige ogenblikken in een zee van opgesloten zijn in een kolkende mensenmassa. Naast de dialoog met mij, is er veel contact en uitwisseling met mede-gedetineerden. Daar leiden de verschillen veelal juist tot het de deur dichtsmijten en je met een groepje gelijkgezinden verschansen tegenover de rest. Evenals in het contact met mij het opzoeken van die dialoog in het grensgebied, over de verschillen heen, een zaak is die behoedzaam aangepakt moet worden, is het dat natuurlijk ook onderling. Die behoedzaamheid is voor veel gedetineerden absoluut niet op te brengen. Ze zijn gespannen, wanhopig, leiden aan uiterste onzekerheid en ze zijn woedend. Dat gegeven speelt bijvoorbeeld ook in de gespreksgroepen. Ook daar werk ik aan het tot stand komen van een dialogische situatie, aan het thema 'respect', aan het verkennen van het grensgebied van wat je eigen is en wat je vreemd is. Soms komt het tot een conflict in de groep, soms ontstaat er ineens inzicht in wat voor de ander wezenlijk belangrijk is. Ook op die manier is het mogelijk de bewegingsvrijheid van mijn cliënten te vergroten. Ik maak me daar echter geen al te grote illusies over. Wel realiseer ik me regelmatig dat ik in verge-

MJE van Bergen | 72219 | 20251009

lijking met mijn confessionele collega's een veel veelvormiger groep om me heen verzamel. Juist doordat de HGV-er gezien wordt als iemand met een deskundige maar betrokken distantie, op het niveau van zingeving en levensvragen, ben ik voor veel meer verschillende cliënten een aantrekkelijke gesprekspartner.

Conclusie: verandering door diversiteit

Ik ervaar het werk in de diversiteit van de vreemdelingenbewaring als zwerven door een grensstreek. De grens loopt hier ergens, aan de ene kant wat 'eigen' is, aan de andere kant wat 'vreemd' is. Wie deze grensstreek betreedt loopt echter het risico veranderd terug te komen. Dat geldt voor de vreemdelingen die, vertrokken uit hun land van herkomst, hier gedetineerd zitten. In zekere zin geldt het ook voor mij als HGV-er.
Zo is bijvoorbeeld mijn visie op humanisme verschoven. Wat maakt je mens? Wat is je doelstelling – zelfbestemming, zelfontplooiïng? Of is dat een te individualistisch westers perspectief op humanisme? Ik stuitte op Ubuntu, een vorm van Afrikaans humanisme. Grevel definieert Ubuntu als 'de […] filosofie van gemeenschappelijke verantwoordelijkheid, functionerend binnen een wereldbeeld waarin de individuele mens gezien wordt als een geïntegreerd onderdeel van een groter geheel, inclusief de wereld van de voorouders. De gemeenschap in haar geheel is verantwoordelijk voor de menselijke waardigheid' (Sylvia Grevel 2007).
Wat mij betreft is dat een uitdagende herinterpretatie van ons westers humanisme, zeker in de context van de vreemdelingenbewaring. Juist hier, in deze toch redelijk geaccepteerde maatschappelijke uitsluitingspraktijk, met enorme consequenties voor de levens van individuele mensen, lijkt onze gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor onze waardigheid te kort te schieten. Wat we niet doorhebben, is dat we daarmee onze eigen waardigheid ook verspelen. We beargumenteren onze inzet met behulp van een op individuele verantwoordelijkheid gestoeld (humanistisch?) mens- en wereldbeeld. Tegelijkertijd zou ik die nadruk op eigen verantwoordelijkheid, het ideaal van de zelfontplooiing en de individuele levenskunst niet willen missen. Ik maak een nieuwe combinatie. Het contact met mijn cliënten heeft mij veranderd, het heeft, bijvoorbeeld door mijn kennismaking met Ubuntu, mijn repertoire aan humanistische levensbeschouwelijke elementen vergroot. Ik ben iets meer wereldburger geworden. Ik durf er mijn hand voor in het vuur te steken dat dat voor een flink aantal van mijn cliënten ook geldt.
Uiteindelijk vormen de contacten in de vreemdelingenbewaring een ambivalente, maar verrijkende ervaring. Contact over de grens heen is een kwestie van balanceren tussen elkaar geweld aandoen en proberen de ander aan het woord te laten komen, waarbij je zelf het geduld en de moed op moet brengen om te luisteren. Voor je het weet wordt je pijnlijk geraakt en moet je kiezen: trek je je veilig terug achter je grens? Of ben je alsnog bereid je zwerftocht door de grensstreek te vervolgen? Het is een fragiel proces, zowel individueel als maatschappelijk. In deze context, waar de verloren multiculturele droom de dienst uitmaakt, toont zich echter paradoxaal genoeg opnieuw de mogelijkheid van verrijking door contact met de ander, die zich aan de andere kant van de grens bevindt.

Met dank aan mijn HGV-collega's in de vreemdelingenbewaring: Ellen van der Weerd, Coby Venema, Leentje den Boer en Marcel van Kuik.

Marjo van Bergen (1959) combineert een functie als humanistisch raadsvrouw in de vreemdelingenbewaring met haar eigen bedrijf: In Transit. Zij studeerde in juni 2005 af aan de Universiteit voor Humanistiek. Eerder behaalde zij een doctoraal culturele antropologie aan de Rijks Universiteit Utrecht.

Noten

1. A.M. van Kalmthout, A.M.W.J. Graft, L.M.A. Hansen & M. Hadrouk (2005). *Terugkeermogelijkheden van vreemdelin-*

MJE van Bergen | 72219 | 20251009

gen in vreemdelingenbewaring; Deel 1: De vreemdelingenbewaring in Tilburg en Ter Apel; Het Dossieronderzoek. Tilburg: Wolf Legal Publishers

2. Bron: website Dienst Justitiële Inrichtingen: http://www.dji.nl/Organisatie/Feiten encijfers/Vreemdelingeninbewaring/

Literatuur

Bergen, Marjo van (2007). 'De lucht zien door een rooster: humanistisch geestelijk werk in vreemdelingenbewaring' in: *Humus : ledenblad van het Humanistisch Verbond*, jrg. 2007, nr. 1 (maart.), 10-11.

Grevel, Sylvia (2007). 'Antjie Krog schrijft verzoening met een potlood' in: Inez van der Spek (red.) *Vreemde aanrakingen. De kracht van het vreemde in religie, kunst en literatuur*. Nijmegen: DHTS 2007.

Huizenga, Laurens (2000). 'Ter fine in "Ter Apel": humanistisch raadswerk voor vreemdelingen die in een penitentiaire inrichting verblijven om uitgezet te worden' in: *Tijdschrift voor Humanistiek*, jrg. 1, nr. 3, 70-79.

Jacobs, Gaby (2001). *De paradox van kracht en kwetsbaarheid. Empowerment in feministische hulpverlening en humanistisch raadswerk*. Amsterdam: SWP.

Kalmthout, A.M. van, A.M.W.J. Graft, L.M.A. Hansen & M. Hadrouk (2005). *Terugkeermogelijkheden van vreemdelingen in vreemdelingenbewaring; Deel 1: De vreemdelingenbewaring in Tilburg en Ter Apel; Het Dossieronderzoek*. Tilburg: Wolf Legal Publishers.

Krog, Antjie (2000). *De kleur van je hart*. Amsterdam: Mets en Schilt.

Krog, Antjie (2004). *Een andere tongval*. Amsterdam: Contact.

Krog, Antjie (2006). *Lijfkreet. Gedichten*. Amsterdam: Podium.

Werkgroep Vreemdelingenbewaring HGV – DJI *Gaan staan waar het wringt. HGV in vreemdelingenbewaring methodisch uitgewerkt*. Intern document HGV-DJI. Den Haag, december 2007.

MJE van Bergen | 72219 | 20251009